

PROSTOR

17 [2009] 2 [38]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

298-313 VESNA MIKIĆ

CRTEŽI ARHITEKTA JOSIPA PIĆMANA

ARCHITECT JOSIP PIĆMAN'S DRAWINGS

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 741.9(497.5)"19".PIĆMAN

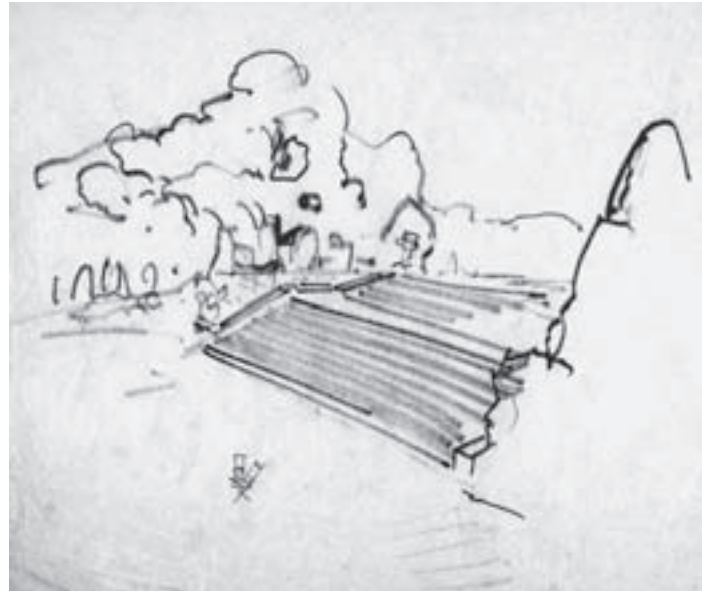
ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 741.9(497.5)"19".PIĆMAN

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
17 [2009] 2 [38]
211-460
7-12 [2009]

SL. I/1. VERSAILLES, FONTANA U PARKU; CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU
 FIG. I/1 VERSAILLES, A PARK FOUNTAIN; DRAWING; PENCIL ON PAPER

SL. I/2. STUBISTE U PARKU; CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU
 FIG. I/2 STAIRCASE IN A PARK; DRAWING; PENCIL ON PAPER

SL. I/3. FONTANA, U POZADINI SILUETA KUĆE; CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU
 FIG. I/3 FOUNTAIN, CONTOURS OF A HOUSE IN THE BACKGROUND; DRAWING; PENCIL ON PAPER

SL. I/4. PANORAMA GRADA UZ OBALE RIJEKE; CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU
 FIG. I/4 PANORAMIC VIEW OF A CITY FROM THE RIVER BANK; DRAWING; PENCIL ON PAPER

PEJSAŽI, CRTEŽI PRIRODE, AKVARELI

• KAT. JED. BR. I/1.

tehnika crtež olovkom na papiru
 motiv Versailles, fontana u parku
 dimenzije 20,3 × 26,3 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/3.

tehnika crtež olovkom na papiru
 motiv fontana, u pozadini silueta kuće
 dimenzije 20,3 × 26,3 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/2.

tehnika crtež olovkom na papiru
 motiv stubiste u parku
 dimenzije 26,3 × 20,3 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/4.

tehnika crtež olovkom na papiru
 motiv panorama grada uz obalu rijeke
 dimenzije 31,0 × 25,1 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

VESNA MIKIĆ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

IZVORNI ZNAJSTVENI ČLANAK
UDK 741.9(497.5)“19”J.PIĆMAN

TEHNIČKE ZNAJSTOSI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.01 – ARHITEKTONSKO PROJEKTIRANJE

HUMANISTIČKE ZNAJSTOSI / POVIJEST UMJETNOSTI

6.05.01 - POVIJEST I TEORIJA LIKOVNIH UMJETNOSTI, ARHITEKTURE,
URBANIZMA I VIZUALNIH KOMUNIKACIJA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 14. 9. 2009. / 25. 11. 2009.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KAČIČEVA 26

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 741.9(497.5)“19”J.PIĆMAN

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.01 – ARCHITECTURAL DESIGN

HUMANITIES / ART HISTORY

6.05.01 - HISTORY AND THEORY OF FINE ARTS, ARCHITECTURE,
URBAN PLANNING AND VISUAL COMMUNICATION

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 14. 9. 2009. / 25. 11. 2009.

CRTEŽI ARHITEKTA JOSIPA PIĆMANA**ARCHITECT JOSIP PIĆMAN'S DRAWINGS****CRTEŽ
PIĆMAN, JOSIP**

U tekstu su po prvi put predstavljeni i interpretirani crteži arhitekta Josipa Pićmana (1904.-1936.) iz obiteljske zbirke izložene na retrospektivnoj izložbi autora u Muzeju arhitekture u Zagrebu 1998. godine. Vrijeme nastanka crteža većinom je nepoznato osim u posljednjim radovima, na brojnim fantazmagorijama i maskama gdje nalazimo točne datume nastanka. Ova studija prilog je izradi monografije o autoru i njegovu djelu sedam desetljeća nakon tragične smrti.

**DRAWING
PIĆMAN, JOSIP**

The article presents and interprets the drawings made by the architect Josip Pićman (1904-1936) from the Pićman family collection displayed in 1998 at the architect's retrospective exhibition at the Museum of Architecture in Zagreb. The dates of the drawings are mainly unknown except in the case of his last works which include phantasmagorias and masks. This study is a contribution to a monograph on the architect and his work that is being created seven decades after his death.

UVOD

INTRODUCTION

Komunikacija sa samim sobom najdublja je intima, često na upitnoj granici neodređenosti psihe, pa tu crtež ima vrlo značajnu ulogu nastojeci, ako je to moguće, i komunicirati s okolinom. Ako je pak to teško ili nemoguće ostvariti, u crtežu ćemo pročitati stanja duha onkraj granica kreacije. U Pićmanovim crtežima, a uz njegove virtuozne artistske dosege, često nailazimo na tu uvijek nedefiniranu granicu. O njima je zato i teško pisati jer ih i sami promatrači shvaćaju na različite načine.

KULTURNI KRUG JOSIPA PIĆMANA

JOSIP PIĆMAN'S CULTURAL CIRCLE

U sklopu izložbe opusa arhitekta Josipa Pićmana, održane 1998. godine u Muzeju arhitekture HAZU u Zagrebu, izložena je skupina crteža iz zbirke obiteljske ostavštine arhitekta, nepoznatih široj javnosti. Pomnije upoznavanje autorice teksta sa zbirkom crteža, koja je u vlasništvu autorova nećaka dr.sc. Dragutina Pićmana, koicidiralo je s pripremanjem za tu izložbu.

Autor izložbe, akademik Andrija Mutnjaković prepoznao je vrijednost Pićmanovih crteža i uključio ih u monografsku izložbu.¹ Iz obiteljske zbirke crteža od 60 radova bilo je izabrano i izloženo njih 37. Osim toga, arhitekt Aleksandar Dragomanović posudio je za izložbu jedan akvarel datiran u siječnju 1926. godine, koji je i najraniji Pićmanov rad iz zbir-

ke (Sl. 1/6.). Ovaj tekst analizira upravo te crteže.

Usprkos univerzalnosti crteža kao izuzetnoga vizualnog medija, intimu Pićmanovih crteža karakterizira i prati tjeskobnost vremena u kojem nastaju. Crtež je, u ovom slučaju, Pićmanovo sredstvo komunikacije sa svakidašnjicom ili sa samim sobom, pri čemu se u svakomu od njih skriva i ozbiljna misao o prostoru. Autor koristi crteže kao sredstvo vlastite pomoći, samoanalize, pojašnjenje ideje o djelu koja prethodi stvaralačkom procesu ili ih rabi kao sredstvo objašnjenja apstraktne misli. Uz crteže često poseže za tekstualnim komentarima, osvrtima, provjerama, traženjima, vrlo često neprohodnih za razumijevanje iz perspektive arhitekta istraživača.

Nakon samo nekoliko ostvarenih objekata za njegova kratkog života, dubina Pićmanova arhitektonskog opusa nije razriješena.² Realizirane su planinarska kuća u Suhom, koja je projektirana i izvedena 1928. godine još za njegovih studentskih dana, te zgrade u Zagrebu: 1931. obiteljska kuća u Zvonimirovoj ulici 92, 1933. četverkatnica u Gajevoj ulici 23, 1935. paviljoni Poljoprivredno-šumarškog fakulteta u Maksimiru s „Radnom grupom Zagreb“³ i 1936.-1947. Narodni dom na Sušaku.⁴

Cilj nam je danas cjelovitije pristupiti arhitektovu opusu kako bi se pokušale dosegnuti njegove dubine, s posebnom pozornošću na

¹ Njima su pridruženi još i akvarel u vlasništvu prof. Aleksandra Dragomanovića te crtež u vlasništvu autorova drugog nećaka Ivana Pićmana. Osim Mutnjakovića, u pripremi retrospektive sudjelovao je i akademik Miroslav Begović. Katalog Izložbe arhitekta Josipa Pićmana tiskan je u: *** (1998), *Acta architectonica, Josip Pićman u zbirci Hrvatskog muzeja arhitekture*, HAZU, Zagreb.

² Četiri realizacije tijekom šestogodišnje stručne karijere. [PREMERL, 1981: XXX]

³ Članovi „Radne grupe Zagreb“ jesu Vlado Antolčić, Viktor Hecimović, Zvonimir Kavurić, Josip Pićman, Josip Seissel, Bogdan Teodorović i Ernest Weissmann. [PREMERL, 1984/85: 52]

⁴ LOZZI-BARKOVIĆ, 2005: 287-306

⁵ Istaknute su činjenice koje formiraju posebnost Pićmanove arhitektonske i umjetničke ličnosti na način kako Vera Horvat-Pintarić ukazuje u prvomu poglavlju o Kraljeviću, ne dijeleći biografiju na život i djelo „kao da u djelu nije usaden život njegova tvorca“. U primjerenoj biografiji Miroslava Kraljevića autorica slijedi slikara dok napreduje u osvajanju vlastita identiteta. [HORVAT-PINTARIĆ, 1985: 7-17]

⁶ Sklop I. G. Farben-Industrie u Frankfurtu napeta je arhitektonsko-prostorna kompozicija u formi segmenta kruga s raščlanjenim lateralnim krilima. Objekt segmentne kružne kompozicije generira funkcionalan uredski objekt, dok druga okomita osovina gradi prostornu osovinu s vestibulom glavnog ulaza i parkom s dvorišne strane objekta. Osnovnoj masi pridodani su nizi objekti koji oblikuju i naglašavaju pejsažnu osovinu i sudjeluju u stvaranju težišta prostorne kompozicije. Raščlamba volumena ostvarena je vrpčastim otvorima nizova prozora [HEUSS, 1985: 63]. U godinama 1929.-1930. osim frankfurtskog iskustva nastaju Pićmanovi opsežni projekti: Zagrebacki zbor (1929.); Zakladni blok, Zagreb (1929.); Bačvice, Split (1929.); Banovinska palača, Banja Luka (1929.); Kavana

ono što znamo i što nas vodi do autorove složene i komplicirane intime. Pićman je u crtežima usredotočen na prostor, odlazi u skrivenu intimu, fantazije i nadanja u kojima se ne izražava doslovno kao arhitekt. Pićmanovi su crteži komplementarni arhitekturi, kao fantazmagorije (Sl. III/11.) ili pripadaju sferi na koju arhitektura nije mogla odgovoriti (Sl. III/4., Sl. V/1.-V/4.).

Umjesto šire biografije valja istaknuti nekoliko činjenica koje formiraju posebnosti Pićmanove arhitektonske i umjetničke ličnosti.⁵ Nakon diplome u Zagrebu 1929. godine Pićman boravi u atelijeru arhitekta Hansa Poelziga u Berlinu radeci na projektu za I. G. Farben-Industrie⁶ u Frankfurtu. Boravci u Berlinu, Pićman neposredno svjedoči o učiteljevu pomaku arhitektonskoga jezika od ekspresionizma prema funkcionalizmu. Poelzigovu arhitekturu obilježava pragmatičnost, izražajnost i jednostavnost strukture – sve elementi koji će ubrzo postati dio Pićmanove arhitekture po povratku u Zagreb, praradnji njegovom potpunom kreativnom i estetskom zrelošću.⁷ Okretanje njemačkom duhu u hrvatskoj kulturnoj sredini značilo je odmak od bečkoga (dominantno estetskog) utjecaja prema angažmanu i socijalnoj komponenti njemačkoga kulturnog kruga. Unutar takvog ozračja Pićmanovu arhitekturu obilježava pragmatičnost, izražajnost i jednostavnost.⁸ Autorova kratkotrajna, ali vrlo bogata šestogodišnja arhitektonska praksa u kreativnom je zama-

hu zrelosti i beskompromisnosti. Tako on u dnevnom tisku istupa proklamacijama novoga smjera purizma uperenog protiv etablirane generacije koja „uništava Zagreb”.⁹ Uz visoka priznanja i uspjehe na natjecajima stekao je uvažavanja i u profesionalnim krugovima. Arhitekt Haberle smatrao ga je voditeljem trećeg naraštaja studenata arhitekture na Tehničkom fakultetu u Zagrebu,¹⁰ dok je ugledan austrijski arhitekt Roland Reiner istaknuo da je „sve ono najvrednije o arhitekturi naučio u nezaboravnim kontaktima od arhitekta Pićmana”.¹¹

Poznat po četiri izvedena objekta i tridesetak projekata, među kojima su osvojeni natjecaji, studije i sl., Pićman ne prestaje privlačiti zanimanje, posebice arhitekata. Njegovi arhitektonski projekti nadahnuti su velikom stvaralačkom snagom i svaki od njih nosi komponente modernoga arhitektonskog izraza, pa i dan-danas ostaju najživotniji poticaj novom vremenu.¹² Prostor je esencija Pićmanovih crteža koji zmiru i ulaze u prostor psihologije, životne drame, a ponekad je to ‘direktna patologija’ sa životnom tragikom.¹³

Zbirka Pićmanovih crteža odaje način kreativnoga razmišljanja – od prepoznavanja, uočavanja problema, razumijevanja do pronalazanja odnosa i rješenja. Polazeći od teze o crtežu kao početku stvaralačkog misljenja i geste vlastite ideje o djelu, uočavamo da crteži koji su pred nama ne komuniciraju s autorovim viđenim projektima.¹⁴ Pitanje je jesu li ti crteži za autora utocište i/ili izvorište njegove arhitekture. U njima ne nalazimo arhitektonskih dilema, već crteži registriraju paralelni svijet arhitekture: ugodaje i atmosferu, postavljaju paralelna prirodno-znanstvena pitanja, promišljaju o onome što arhitektonski projekti nisu mogli apsorbirati.¹⁵ Na duboka autorova pitanja koja on postavlja sve intenzivnije – arhitektura ostaje nijema ili nemoćna. Autor se povlači u *poesis*, intiman stvaralački prostor onkraj granice realnoga u metafizičko. Dajući odgovor na srodna pitanja, Paul Klee slika da ne bi plakao.¹⁶ Vrijeme nastanka crteža većinom je nepoznato, osim u posljednjim radovima, brojnim fantazmagorijama i maskama gdje nalazimo točne datume njihova nastanka. Crteži nastaju dan za danom u odbrojavanju vremena i čak se intenziviraju oko određenih datuma.

INTIMNI DNEVNIK AUTORA – KATALOG

AN INTIMATE DIARY OF THE ARCHITECT – CATALOGUE

Izbor 37 Pićmanovih crteža podijeljen je u pet tematskih skupina: I. Pejzaži, crteži prirode, akvareli; II. Intimistički interijeri; III. Arhitektonske fantazmagorije (grad, otok, bedemi, ekspresionističke scenografije i sl.); IV. Likovi, karikature i V. Maske.

Kontinental, Susak (1930.); Palača glavne pošte, Beograd (1930.); Banska palača, Split (1930.); Narodni dom na Susaku (1934.) itd. [MUTNIAKOVIĆ, 1998: 7-14]

7 Hrvatska kulturna sredina ima dužu tradiciju suradnje s Hansom Poelzigom. Drago Ibler studira kod Poelziga u Dresdenu na Kraljevskoj visokoj tehničkoj školi između 1914. i 1921. Nakon diplome radi u njegovu biro u Berlinu, a po povratku u Zagreb svojom praksom i kulturnim djelovanjem prenosi i kristalizira internacionalna kretanja moderne arhitekture, posebno Poelzigov ekspresionizam. [ČORAK, 1981: 70]

8 PREMÉR, 1981: XXVIII

9 „Etablirana generacija izazivlje u nama tek dojam starackoga senilnog cendranja ljudi, kojima kuca nije kuca bez nekoliko stupova, stupica i druge šalate, i kojima se čini otmjena jednostavnost forma, proisteklih iz ekonomije i svrhe, uništavanje Zagreba.” [PIĆMAN, 1930: 3]

10 HABERLE, 1981: XIII

11 SEISSEL, 1981: X

12 PREMÉR, 1981: XXX

13 Predstoji nam propitivanje Pićmanovih crteža unutar Wittgensteinove refleksije iz *Tractatusa*... [WITTGENSTEIN, 2004.] o vrijednosti slike koja je usporediva sa stvarnošću i Jurasove interpretacije po kojoj „arhitektova misao-slika nosi realnost, makar se zna da ‘prava’ misao transcendirala realnost”. [JURAS, 2008: 56]

14 Crtež je najrasireniji i najopćenitiji likovni izraz koji nas svakodnevno prati, čak i u najtrivijalnijim situacijama. Crtež kao početak stvaralačkog misljenja, sudionik je u misljenju koje prethodi djelu. [PREMÉR, 1998: 19]

15 Opravdano se pitamo nisu li djela koja se javljaju na kraju jedne unutarnje borbe istodobno i neko novo polazište. [FOCILLON, 1995: 134]

16 ARNHEIM, 1984: 208

• **I. skupina: pejzaži, crteži prirode i akvareli** (12 radova)

Na crtežu Versaillesa dominira gustina šume u perspektivi njezine sjenovitosti. U prvom je planu naznačena horizontalnost čistine šumskog proplanka. Postavom skulpture u središte crteža, osjetilnom perspektivom postignuta je dubina i prostornost šumskog ambijenta (Sl. I/1.).

Crtež stubišta u parku odaje svu gracilnost i monumentalnost kompozicije. Detaljem laganog stolca na preklap u prvom planu slike naglašava se ravnina stubišnog polupodesta. Prednji plan slike rasplinjuje svjetlost pa je ona prisutna samo u naznaci i s minimalnim detaljima (Sl. I/2.).

Crtež s motivom fontane barokno je naznačen: markantan je u detalju ali i karikiran kako bi se postigao akcent i središte prostorne kompozicije. Pićman rafinirano uspijeva ostvariti atmosferu urbanoga trga blagom naznakom obrisa kuća, sa siluetom crkve i gradske palače (Sl. I/3.).

Tri prethodna crteža srodna su ozračja, motiva i temperamenta poteza ruke, čime sudjeluju u stvaranju esencije slike, njezina nepovnljivog ugodaja i svjetla. Papir iz crtačkog bloka s vodenim žigom svjedoči o istom razdoblju nastanka crteža. Crteže doživljavamo kao putni dnevnik nastao spontano u zatečenom vremenu i prostoru.

U panoramama mjesta i u krajolicima autor nadahnuto stvara atmosferu okruženja, posebnosti ambijenta, ugodaja. Autorov je interes primorski ili kontinentalni pejzaž koji gotovo uvijek uključuje element vode postavljene u prvi plan kompozicije. Tako na crtežu panorame grada kompoziciju slike stvara horizontalna ravnina vode s barkom u prvome planu, kuće s dvoredom koje obrubljuju obalu i čine prijelaz prema zadnjem planu bedema s crkvom. Prostorna dubina postignuta je izmjenom nekoliko planova kuća i pejzaža s naznakom siluete planina u beskraj (Sl. I/4.).

Na pejzažu uz vodu postignuta je horizontalnost vode u prvome planu u kojoj nestaje strma obala. Ravninu vode i nebo razdvajaju brdovite siluete koje se rastvaraju u intenzivnoj svjetlosti, a mol s usidrenom barkom centriraju crtež (Sl. I/5.).

Virtuoзни crtež horizonta postignut je u crtežu broda na vodi. Nekoliko vodoravnih poteza olovke naznačuju brod u kretanju s nemirnim linijama vode koju siječe. Spojem vode i neba postignut je težak crtački zadatak stvaranja horizonta (Sl. I/10.). Liniju vode i kopna Pićman zapaza kroz nekoliko situacija, rješavajući motiv u nekoliko situacija putem kubusa na vodi, sklopom crkve s kultiviranim krajolikom nad vodom i prizorom uz rijeku (Sl. I/7.).

Kod Pićmana se središte interesa s horizonta vode podiže na detalj primorske kuće skladno vezane za štur kameni pejzaž s agavom i mirisnim ružmarinom u prvome planu (Sl. I/8.).

Na crtežu panorame mjesta uočava se golem prostor neba. Virtuožno nacrtana kuća, stijene i svjetionik tek su sekundarni elementi u građenju prostornosti koja zamire u beskraj (Sl. I/9.).

Ambijent kontinentalnoga pejzaža definiran je grupom kuća smještenih na zavoju ceste. Detaljima stupne rasvjete, ogradom uz kuću te kosinom između puta i ograde postignut je ambijent prigradske atmosfere. Toniranjem autor postiže voluminoznost terena koji zamire u perspektivi. Skupini zgrada kontrapunktira se volumen brda s naznakama njegove kultivacije – obrađeni obronci, voćnjaci i sl. (Sl. I/11.).

Na crtežu koji prikazuje ulaz u kuću s detaljem stubišta uočava se način crtanja blizak perspektivama arhitekata moderne s arhitektonskih natječajja. To je tipičan primorski motiv tradicionalnoga arhitektonskog ambijenta (Sl. I/12.).

• **II. skupina: intimistički interijeri**

U Pićmanovim intimističkim interijerima izrazit je njegov osjećaj za boju, olovku nastavlja akvarelom, čime crtež postaje prozirniji i dobiva sedefast sjaj. U crtežima s motivom nepospremljene sobe (Sl. II/1.) ili s motivom odjevnih predmeta, kao što je kaput sa šešir u predsoblju (Sl. II/2.), autor je u svojem intimnom ambijentu, a težište se prebacuje s umjetnikove intime na predmet.¹⁷ U skupini intimističkih interijera nalazi se i varijanta interijera velike dvorane za natječaj Narodnoga doma na Sušaku. Prema katalogu Pićmanovih projekata (datira iz siječnja 1934.) vidljivo je da autor za natječaj prilazi izrazito 'sušu' varijantu crteža olovkom interijera velike dvorane,¹⁸ a odustaje od akvarela primjerene mekoće i atmosfere prikaza (Sl. II/3.).

• **III. skupina: arhitektonske fantazmagorije** (grad, otok, bedemi, ekspresionističke scenografije i sl.)

• **IV. skupina: karikature**

• **V. skupina: maske**

Za pronicanje u ostale radove u tematskim grupama arhitektonske fantazmagorije, karikature i maske karakteristična je pojava točnih datacija, kao i teksta koji je u funkciji tumačenja crteža. Oni su izrađeni kombiniranim tehnikama, najčešće su to akvareli, flo-

¹⁷ Promjenu teme interesa s intime na objekt moguće je interpretirati na način kako je to učinio Maković: „Ako je ista moglo Gecanu pružati mir i osjećaj lakoće u doba kada je svaki pokret njegove desne ruke bio naporan i neugodan, onda je to bivalo tijekom rada na mrtvim prirodama.” [MAKOVIĆ, 2005: 85]

masteri i drvene boje, koji pridonose mekoci, transparentnosti i izražajnosti djela. Na nizu fantazmagoričnih crteža komponirani su otoci u nestvarnoj topografiji, s tehničkim elementima – presjeka, detalja, zatečenog bilja i životinja. Jedan od najpoetičnijih crteža iz te skupine nosi autorovu bilješku „451 Dan“ (Sl. III/5.).¹⁹ Arhitektonski motivi crteža kombinirani su s ekspresionističkom ženskom figurom, u maniri arhitekta i slikara Seissela (Sl. III/2.), ili u grupacijama muških figura (Sl. III/4.). Jedan je od takvih radova i crtež koji se smatra autorovim oprostajnim pismom. Na kvadratičnom papiru element je tlocrta otoka ili poluotoka, a na njegovoj je poledini oprostajni tekst (Sl. III/6.).

Scenografije su bile intrigantne Pićmanove teme, od kojih je jedna prepoznatljiva po konvencionalnom načinu prikaza (Sl. III/16.). U prednjem su planu metalne figure na pozadini minucioznoga ekspresionističkog crteža (motiv katedrale ili elementi procjepa koji često nalazimo na 'ekspresionističkim scenografijama') (Sl. III/1. i III/13.).

Široka je paleta autorovih preokupacija u crtežima. U jednim je to atmosfera sa suptilnim pokušajem crtanja nedohvatljivog; postoji samo zgusnutost i razrijeđenost boje, koje u cijelosti sugeriraju ozračje, vodu, paru (Sl. III/11.), do realističkih motiva palme iz botaničkog vrta kao analitička studija biološke strukture (Sl. III/14.).

Rijetki su crteži s ljudskom figurom, već samo njenom karikaturom i groteskom. Autokarikatura je izrađena tehnikom akvarela na papiru;²⁰ sugestivnim potezima Pićman ocrta karakter lica, dok mrljama boja postize njegovu voluminoznost (Sl. IV/1.).

Ljudska figura pod maskom pojavljuje se u seriji posljednja četiri autorova crteža. Na crtežu V/1. Pićman naznačuje masku na samostalnoj zamišljenoj podlozi, dok su ostale vrlo intrigantne maske-karikature na ljudskom licu. Posljednje dvije maske kontekstualno su vezane s autorovim ekspresionističkim pejzažima iz ranijih crteža. U prvom slučaju lik je smješten u eksterijer (Sl. V/3.), a u drugom se lik nalazi u interijeru s kadriranim pogledom kroz prozor u okolni pejzaž (Sl. V/4.).

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Objektivno-analitička saznanja o Pićmanovim crtežima na temelju ovdje dostupnih mate-

rijala posebno izdvajaju crteže kojih je kompozicija izrazito arhitektonična. To se posebno odnosi na izvorne arhitektonske motive, pejzaže i crteže prirode. Pićman na tim primjerima svjedoči o neponovljivoj sposobnosti prikaza ugodaja i atmosfere. Ako pak promatramo fantazmagorije i maske, Pićman u njima ne kreira arhitektonski prostor, već crteže koristi kao sredstvo pomoći i samoanalize, kao način razjašnjavanja nadošlih ideja o djelu koje prethode stvaralackom procesu i kao sredstvo da se objasne apstraktne misli. Uz crteže često poseže za tekstualnim komentarima, osvrtima, provjerama, traženjima, što je sve često neprohodno za razumijevanje iz perspektive arhitektonskog promišljanja. Crteži postaju autorovo sredstvo komunikacije sa svakidašnjicom ili sa samim sobom, pri čemu se u svakome od njih skriva misao o prostoru.

U svojim intimnim radovima autor i dalje koristi crtači blok, kao i medij crteža, za fiksiranje pojedinih doživljaja. Crteži ne nastaju iz sjećanja s određene vremenske distance, nego spontano, u ondašnjem vremenu i zatečenom prostoru. Radi preglednije analize Pićmanova djela crteži su podijeljeni u pet skupina.

Prvu skupinu radova čine pejzaži, crteži prirode, iz kojih se ne vidi nužno arhitektova ruka, ali sigurno svjedoče o dobrom crtaču s dobrim osjećajem za prostornu kompoziciju. Na panoramama mjesta, krajolicima, autor nadahnuto stvara atmosferu okruženja, posebnosti ambijenta i ugodaja. Autorov interes za primorski ili kontinentalni pejzaž gotovo uvijek uključuje element vode postavljene u prvi plan kompozicije.

Pronicanjem u Pićmanove crteže postavlja se pitanje: jesu li oni ostaci pozitivističkoga razumijevanja arhitekture koju je živio ili ostaju svoji i usamljeni u autorovoj nutrini? Ujedno se nameće pitanje koliko autor ovakvim izražavanjem intime pomaže, ili odmaže, sebi u svojim traženjima. Intimu Pićmanovih crteža karakterizira i prati tjeskobnost vremena u kojem nastaju usprkos univerzalnosti vizualnoga medija.

Pićmanovi intimistički interijeri pokazuju slikarski osjećaj za boju; olovku nastavlja akvarelom, čime crtež postaje prozirniji i dobiva sedefast sjaj. U crtežima se rabe kombinirane tehnike, najčešće akvareli, flomasteri i drvene boje, koji pridonose mekoci, transparentnosti i izražajnosti crteža. U nizu fantazmagoričnih crteža susrećemo arhitekta koji svoj kozmos stvara komponirajući usamljene prostore što svojom topografijom preneseno i stvarno podsjećaju na otoke nenavikle topografije, s tehničkim elementima – presjeka, detalja, zatečenog bilja i sl. Upravo na ovome mjestu valja ostaviti odskrinuta vrata za daljnja istraživanja jedne od najsnažnijih arhitektonskih osobnosti 20. stoljeća u Hrvatskoj.

¹⁸ MUTNJAKOVIĆ, 1998: 86

¹⁹ Detalji s crteža ponavljaju se u drugim kombinacijama motiva u karakteru kolaža.

²⁰ Autokarikatura je izrađena na memorandumu biroa s tekstom: Bauatelier Poelzig, Frankfurt a. M., Westl. Fürstenbergerstr. 218.

PEJSAŽI, CRTEŽI PRIRODE, AKVARELI

• KAT. JED. BR. I/5.

tehnika crtež olovkom na papiru: Ms... Das hat Ki...
 gesrieben. Pepe
 motiv pejzaž uz vodu
 dimenzije 35,6 × 27,1 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/6.

tehnika akvarel na papiru
 motiv dio staroga grada
 dimenzije 24,5 × 33,6 cm
 datacija jan. 1926.
 vlasnik Arh. Miroslav Dragomanovic

• KAT. JED. BR. I/7.

tehnika akvarel na papiru
 motiv nekoliko detalja; kubus, crkva, prizor uz rijeku
 poledina kuće
 dimenzije 32,0 × 25,1 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/8.

tehnika kombinirana tehnika (tus i akvarel) na papiru
 motiv pogled na kuću
 dimenzije 35,6 × 27,2 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/9.

tehnika crtež olovkom na papiru
 motiv panorama mjesta u okolici Rijeke (Orehovica)
 dimenzije 31,2 × 47,1 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/10.

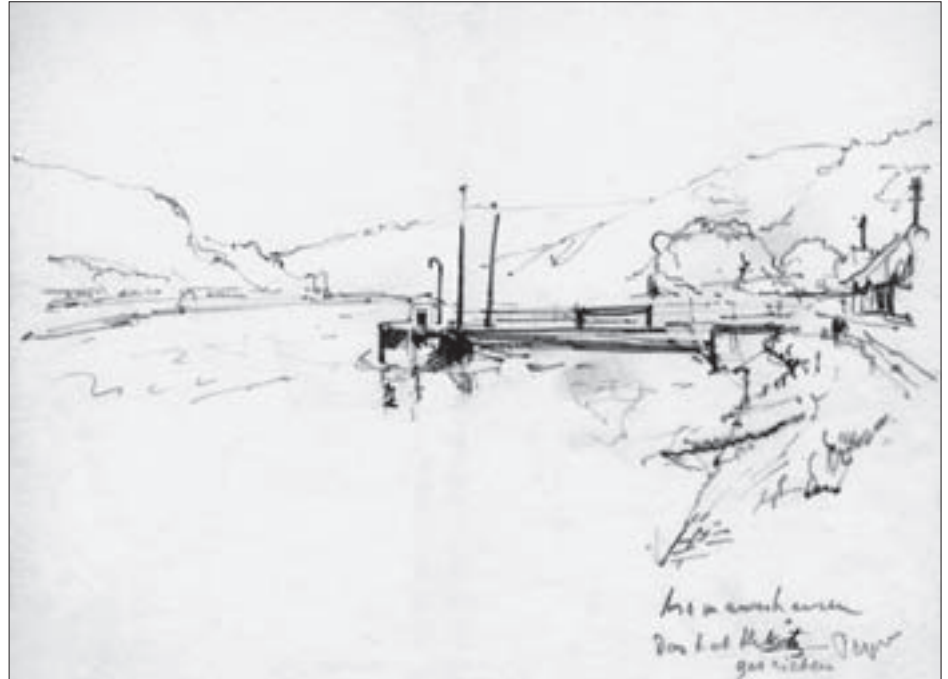
tehnika crtež tusem na papiru
 motiv brod na vodi
 poledina crtež ulice, perspektiva kuće
 dimenzije 32,0 × 25,1 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/11.

tehnika crtež olovkom na papiru
 motiv panorama kuća
 dimenzije 39,3 × 29,2 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. I/12.

tehnika crtež olovkom na papiru
 motiv detalj ulaza kuće (kubistički)
 dimenzije 28,7 × 22,8 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

SL. I/5. PEJSAŽ UZ VODU; CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU

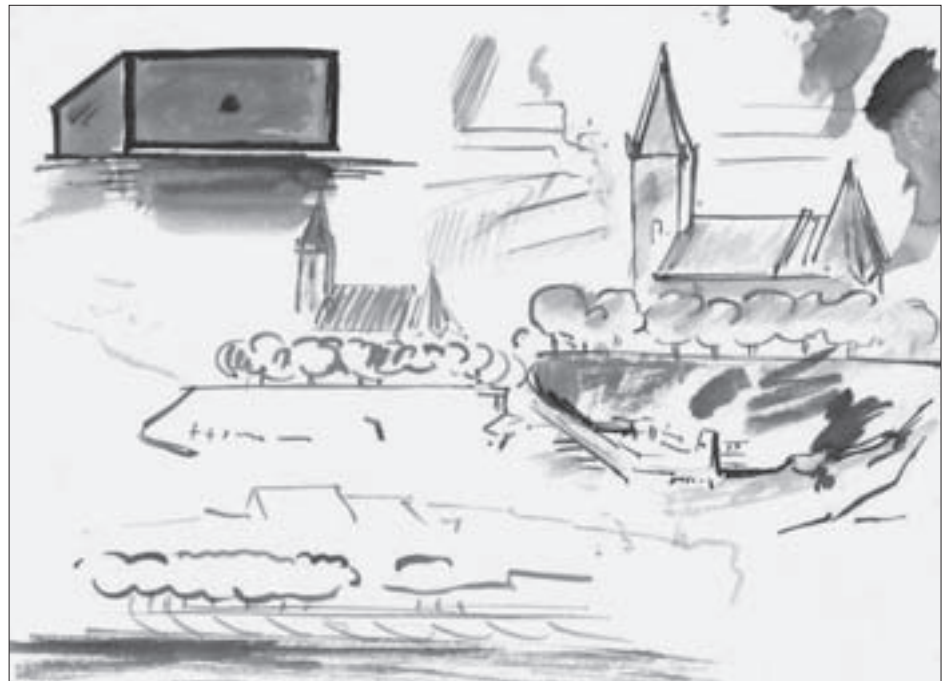
FIG. I/5 LANDSCAPE NEAR WATER; DRAWING; PENCIL ON PAPER

SL. I/6. DIO STAROGA GRADA; AKVAREL NA PAPIRU

FIG. I/6 PART OF AN OLD TOWN; WATERCOLOUR ON PAPER

SL. I/7. NEKOLIKO DETALJA, KUBUS, CRKVA, PRIZOR UZ RIJEKU, KUĆE; AKVAREL NA PAPIRU

FIG. I/7 SEVERAL DETAILS, A CUBE, CHURCH, RIVER SCENE, HOUSES; WATERCOLOUR ON PAPER

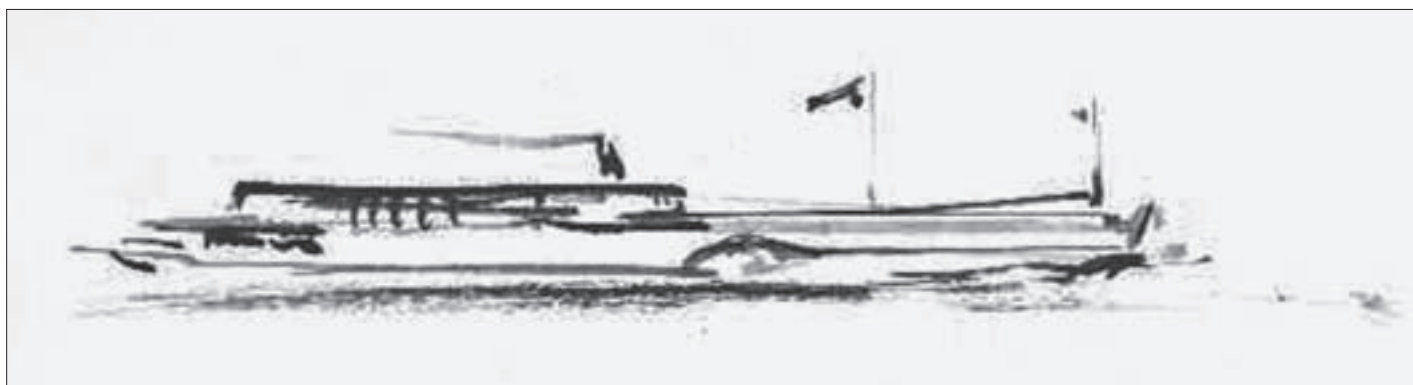

SL. I/8. POGLED NA KUĆU; KOMBINIRANA TEHNIKA (TUŠ I AKVAREL) NA PAPIRU
 FIG. I/8 VIEW OF A HOUSE; INDIAN INK, WATERCOLOUR ON PAPER

SL. I/9. PANORAMA MJESTA U OKOLICI RIJEKE (OREHOVICA); CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU
 FIG. I/9 PANORAMIC VIEW OF A TOWN NEAR RIJEKA (OREHOVICA); DRAWING; PENCIL ON PAPER

SL. I/10. BROD NA VODI, CRTEŽ ULICE, PERSPEKTIVA KUĆE; CRTEŽ TUŠEM NA PAPIRU
 FIG. I/10 FLOATING SHIP, DRAWING OF A STREET, PERSPECTIVE VIEW OF A HOUSE; DRAWING; INDIAN INK ON PAPER

SL. I/11. PANORAMA KUĆA; CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU
 FIG. I/11 PANORAMIC VIEW OF A HOUSE; DRAWING; PENCIL ON PAPER

SL. I/12. DETALJ ULAZA KUĆE (KUBISTIČKI); CRTEŽ OLOVKOM NA PAPIRU
 FIG. I/12 DETAIL OF A HOUSE ENTRANCE (CUBIST STYLE); DRAWING; PENCIL ON PAPER

INTIMISTIČKI INTERIJERI

• KAT. JED. BR. II/1.

tehnika kombinirana tehnika (olovka i akvarel)
na papiru
motiv detalj sobe, krevet
poledina nepospremljena soba
dimenzije 39,2 × 29,2 cm
datacija 1. V 1935.
vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. II/2.

tehnika kombinirana tehnika (olovka i akvarel)
motiv kaput sa šeširom na vješalici
tekst sa slike Još 29. IV 1935. Nakon što sam bio sa
jezerom zaposlen, pada mi u oči u predsoblju
kaput (bez) sa smeđim šeširom.
Sara je iz...
dimenzije 29,2 × 39,3 cm
datacija nepoznata
vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. II/3.

tehnika kombinirana tehnika: tuš, akvarel, olovka
na papiru
motiv unutrašnjost velike dvorane, pogled prema
galeriji
dimenzije 19,0 × 14,0 cm
datacija jan. 1934.
vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

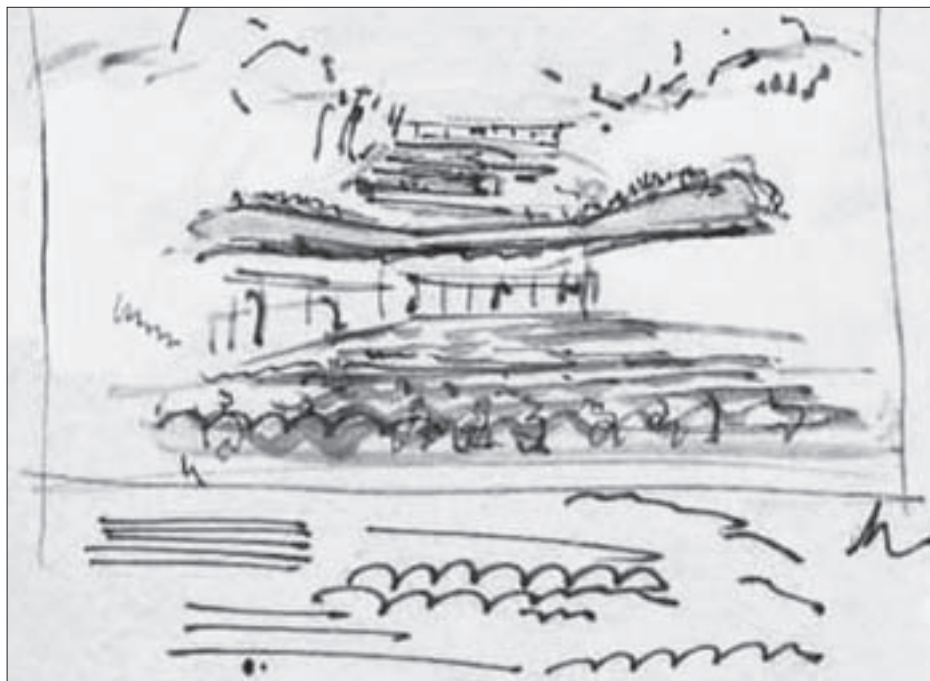
SL. II/1. DETALJ SOBE, KREKET, NEPOSPREMLJENA SOBA; KOMBINIRANA TEHNIKA (OLOVKA I AKVAREL) NA PAPIRU
FIG II/1 DETAIL OF A ROOM, BED, UNTIDY ROOM; PENCIL, WATERCOLOUR ON PAPER

SL. II/2. KAPUT SA ŠEŠIROM NA VJEŠALICI;
KOMBINIRANA TEHNIKA (OLOVKA I AKVAREL)

FIG. II/2 COAT AND HAT ON A COAT STAND; PENCIL
AND WATERCOLOUR

SL. II/3. UNUTRAŠNOST VELIKE DVORANE, POGLED PREMA GALERIJII; KOMBINIRANA TEHNIKA: TUŠ, AKVAREL, OLOVKA NA PAPIRU
FIG. II/3 INTERIOR OF A BIG HALL, VIEW OF THE GALLERY; INDIAN INK, WATERCOLOUR, PENCIL ON PAPER

SL. III/1. EKSPRESIONISTIČKI TEATAR – SCENOGRAFIJA, PEJSAŽ, BILJKA UZ PUT; KOMBINIRANA TEHNIKA (AKVAREL I TUS) NA PAPIRU
 FIG. III/1 EXPRESSIONIST THEATRE – SCENERY, LANDSCAPE, PLANT ON THE ROAD; WATERCOLOUR, INDIAN INK ON PAPER

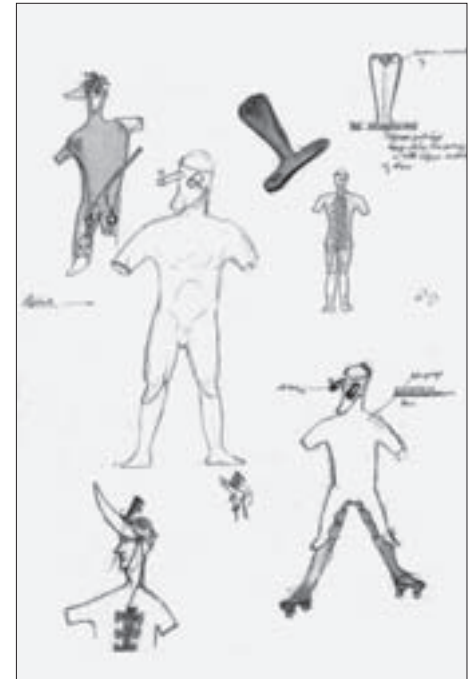
ARHITEKTONSKE FANTAZMAGORIJE (GRAD, OTOK, BEDEMI, SCENOGRAFIJE I SL.)

- **KAT. JED. BR. III/1.**
 tehnika kombinirana tehnika (akvarel i tus) na papiru
 motiv ekspresionistički teatar – scenografija, pejсаž; 29. IV 1935.; biljka uz put
 dimenzije 39,7 × 29,4 cm
 datacija 29. IV 1935.
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman
- **KAT. JED. BR. III/2.**
 tehnika kombinirana tehnika: tinta, pastel, olovka, bijela tempera, akvarel na papiru
 motiv dva arh. detalja (perspektiva, presjek), nadrealistička ženska figura (Seissel)
 dimenzije 27,8 × 40,2 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman
- **KAT. JED. BR. III/3.**
 tehnika kombinirana tehnika: tinta, akvarel na papiru
 motiv pejсаzi, arh. detalji, scenografija
 dimenzije 27,8 × 39,7 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman
- **KAT. JED. BR. III/4.**
 tehnika kombinirana tehnika: tus, akvarel, olovka na papiru
 motiv muške figure, maske, kostimi, detalji
 tekst sa slike Lijecnik... bi... se na otoku živih.
 poledina Lijecnik... bi... se na otoku živih.
 dimenzije 30,0 × 39,7cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman

SL. III/2. DVA ARH. DETALJA, NADREALISTIČKA ŽENSKA FIGURA (SEISSEL); KOMBINIRANA TEHNIKA: TINTA, PASTEL, OLOVKA, BIJELA TEMPERA, AKVAREL NA PAPIRU
 FIG. III/2 TWO ARCHITECTURAL DETAILS, SURREAL FEMALE FIGURE (SEISSEL); INK, PASTEL, PENCIL, WHITE TEMPERA, WATERCOLOUR ON PAPER

SL. III/3. NEKOLIKO PRIZORA PEJSAZA, ARH. DETALJI, SCENOGRAFIJA; KOMBINIRANA TEHNIKA: TINTA, AKVAREL NA PAPIRU
 FIG. III/3 SEVERAL LANDSCAPE SCENES, ARCHITECTURAL DETAILS, SCENERY; INK, WATERCOLOUR ON PAPER

SL. III/4. NEKOLIKO MUSKIH FIGURA, MASKE, KOSTIMI, DETALJI; KOMBINIRANA TEHNIKA: TUS, AKVAREL, OLOVKA NA PAPIRU
 FIG. III/4 SEVERAL MALE FIGURES, MASKS, COSTUMES, DETAILS; INDIAN INK, WATERCOLOUR, PENCIL ON PAPER

- KAT. JED. BR. III/5.

tehnika kombinirana tehnika: tinta, akvarel na papiru
 motiv ...priprema ga noc. Noc je 'njegova'. 451 Dan.
 prizori otok, ptičja perspektiva, presjek, otok – biljka – riba

dimenzije 40,2 × 28,0 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

- KAT. JED. BR. III/6.

tehnika kombinirana tehnika (tuš, olovka) na papiru
 motiv otok, analiza
 dimenzije 20,9 × 20,9 cm
 datacija nepoznata

poledina: olovka na papiru
 tehnika Oprosti mama
 motiv ovako je bolje

dimenzije 20,9 × 20,9 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

- KAT. JED. BR. III/7.

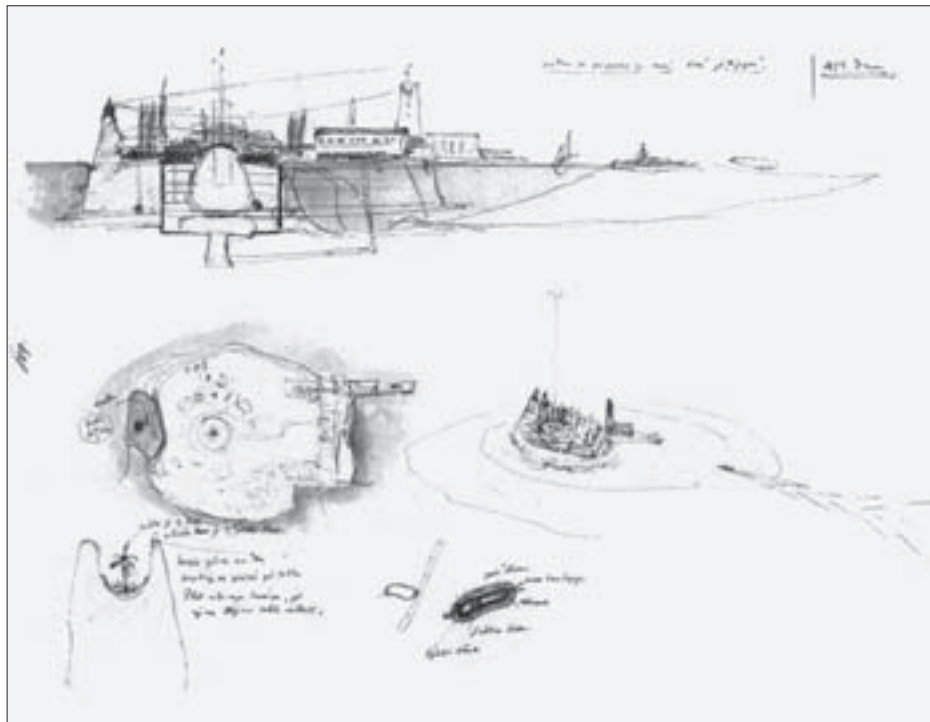
tehnika kombinirana tehnika: tinta, flomasteri (crveni, žuti), pastel, olovka na papiru
 motiv trijem, arkada
 tekst sa slike morskog oko; k...;

dimenzije 22,8 × 38,2 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

- KAT. JED. BR. III/8.

tehnika kombinirana tehnika: olovka, tuš, akvarel na papiru

motiv 1. V 1935. asocijacija na Reingold, Smaragd
 dimenzije 14,2 × 29,5 cm
 datacija 1. V 1935.
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

SL. III/5. OTOK, PTIČJA PERSPEKTIVA, PRESJEK, OTOK – BILJKA – RIBA; KOMBINIRANA TEHNIKA: TINTA, AKVAREL NA PAPIRU
 FIG. III/5 ISLAND, BIRD'S EYE VIEW, CROSS SECTION, ISLAND – PLANT – FISH; INK, WATERCOLOUR ON PAPER

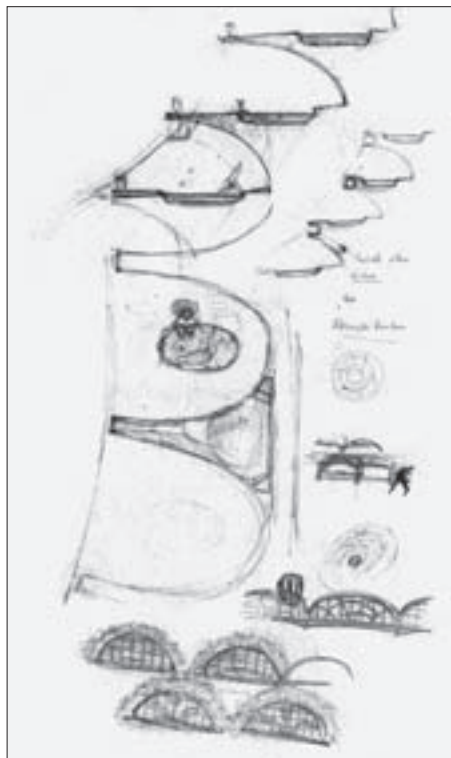
SL. III/6. OTOK, ANALIZA; KOMBINIRANA TEHNIKA:

TUŠ, OLOVKA NA PAPIRU
 FIG. III/6 ISLAND, ANALYSIS; INDIAN INK,
 PENCIL ON PAPER

SL. III/7. TRIJEM, ARKADA; KOMBINIRANA TEHNIKA: TINTA,

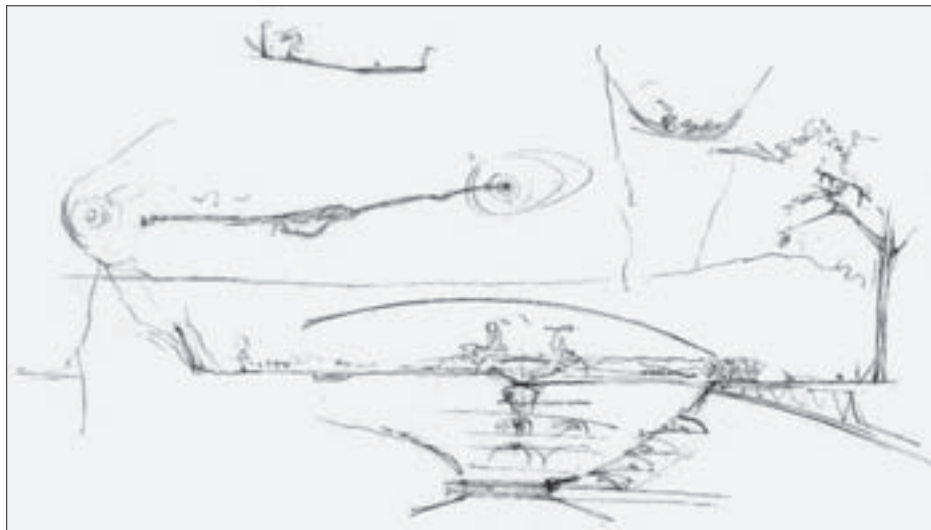
FLOMASTERI (CRVENI, ŽUTI), PASTEL, OLOVKA NA PAPIRU
 FIG. III/7 PORTICO, ARCADES; INK, RED AND YELLOW FELT-TIP
 PEN, PASTEL, PENCIL ON PAPER

SL. III/8. ASOCIJACIJA NA REINGOLD, SMARAGD;

KOMBINIRANA TEHNIKA: OLOVKA, TUŠ, AKVAREL NA PAPIRU
 FIG. III/8 ASSOCIATIONS WITH REINGOLD, EMERALD;
 INDIAN INK, WATERCOLOUR ON PAPER

SL. III/9. PEJSAŽ, NEKOLIKO DETALJA; TUŠ (CRVENI, PLAVI, ZELENI) NA PAPIRU
FIG. III/9 LANDSCAPE, SEVERAL DETAILS; RED, BLUE, AND GREEN INDIAN INK ON PAPER

- KAT. JED. BR. III/9.
tehnika tuš (crveni, plavi, zeleni) na papiru
motiv pejisaž, nekoliko detalja
dimenzije 34,4 × 21,4 cm
datacija nepoznata
vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman

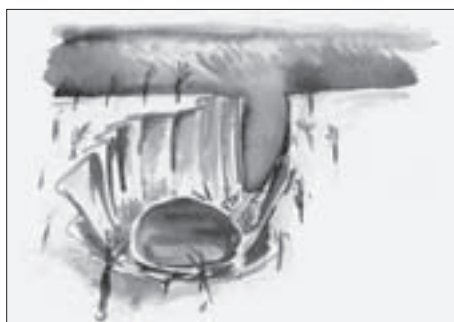
- KAT. JED. BR. III/10.
tehnika akvarel na papiru
motiv ekspresionistički teatar – pejisaž, krater;
smjestaž u gornjem dijelu papira,
pejisažni karakter plavih stabala
dimenzije 29,2 × 39,2 cm
datacija 6. V 1935.
vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman

- KAT. JED. BR. III/11.
tehnika kombinirana tehnika: tuš, akvarel na papiru
motiv dva motiva, jedan u zasebnom okviru
u gornjem desnom kutu, drugi slobodan
tekst sa slike 6. VI 1935.
sunce;
morska pučina;
materija, vlaknasta,
maglena bez dna
dimenzije 29,2 × 20,8 cm
datacija 6. VI 1935.
vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman

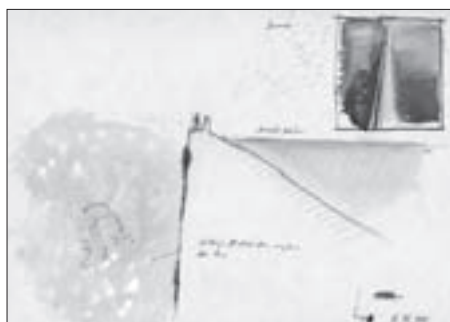
- KAT. JED. BR. III/12.
tehnika akvarel na papiru
motiv 19. VI 1935. (EKT), pejisaž
dimenzije 29,2 × 39,2 cm
datacija 19. VI 1935.
vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman

- KAT. JED. BR. III/13.
tehnika akvarel na papiru
motiv pejisaž, scenografija
dimenzije 29,4 × 39,7 cm
datacija 7. V 1935.
vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman

- KAT. JED. BR. III/14.
tehnika olovka na papiru
motiv Palma iz botaničkog vrta, detalji biljke
tekst sa slike Bot. vrt 12. VI 1935.
Palma iz botaničkog vrta, detalji biljke
dimenzije 26,8 × 33,2 cm
datacija 12. VI 1935.
vlasnik Dr.sc. Dragutin Picman

SL. III/10. EKSPRESIONISTIČKI TEATAR – PEJISAŽ, KRATER;
AKVAREL NA PAPIRU
FIG. III/10 EXPRESSIONIST THEATRE – LANDSCAPE, CRATER;
WATERCOLOUR ON PAPER

SL. III/11. DVA MOTIVA, JEDAN U ZASEBNOM OKVIRU, DRUGI
SLOBODAN; KOMBINIRANA TEHNIKA: TUŠ, AKVAREL NA PAPIRU
FIG. III/11 TWO MOTIFS, ONE OF THEM SEPARATELY FRAMED;
INDIAN INK, WATERCOLOUR ON PAPER

SL. III/12. PEJISAŽ; AKVAREL NA PAPIRU
FIG. III/12 LANDSCAPE; WATERCOLOUR ON PAPER

SL. III/13. PEJISAŽ, SCENOGRAFIJA; AKVAREL NA PAPIRU
FIG. III/13 LANDSCAPE, SCENERY; WATERCOLOUR ON PAPER

SL. III/14. PALMA, DETALJI BILJKE; OLOVKA NA PAPIRU
FIG. III/14 PALM, DETAILS OF THE PLANT; PENCIL ON PAPER

- KAT. JED. BR. III/15.

tehnika crtež tušem i akvarelom – kolaž na papiru
 motiv pejlsaz
 tekst sa slike 30. VI izrezano iz scene
 asfaltna cesta
 dimenzije 20,7 × 33,8 cm
 datacija 30. VI 1935.
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

- KAT. JED. BR. III/16.

tehnika kombinirana tehnika: tinta, flomaster, drvena boja na papiru
 motiv Scena za balet: u prednjem planu plesu metalne figure (bijeli metal), to jest prelaze u redu iz predscene pozornicom.
 Gornji plan: prizor crkve; sredina: tekst; Dolje: 6 figura
 dimenzije 33,5 × 20,9 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

KARIKATURE

- KAT. JED. BR. IV/1.

tehnika crtež akvarelom na papiru
 motiv autokarikatura
 dimenzije 21,2 × 27,8 cm
 datacija nepoznata
 vlasnik Dr. Ivan Pićman

SL. III/15. PEJSAZ; CRTEŽ TUSEM I AKVARELOM, KOLAŽ NA PAPIRU

FIG. III/15 LANDSCAPE; INDIAN INK, WATERCOLOUR, COLLAGE ON PAPER

SL. III/16. SCENA ZA BALET; TINTA, FLOMASTER, DRVENA BOJA NA PAPIRU

FIG. III/16 SCENERY FOR A BALLET; INK, FELT-TIP PEN, COLOURED PENCIL ON PAPER

SL. IV/1. AUTOKARIKATURA; CRTEŽ AKVARELOM NA PAPIRU

FIG. IV/1 SELF-CARICATURE; WATERCOLOUR DRAWING ON PAPER

SL. V/1. MASKA; KOMBINIRANA TEHNIKA: TEMPERA, OLOVKA NA PAPIRU
 FIG. V/1 MASK; TEMPERA, PENCIL ON PAPER

MASKE

• KAT. JED. BR. V/1.

tehnika kombinirana tehnika: tempera, olovka
 na papiru
 motiv maska
 dimenzije 47,1 × 31,2 cm
 datacija 16. VI 1935.
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. V/2.

tehnika kombinirana tehnika: tempera, olovka
 na papiru
 motiv maska
 dimenzije 31,2 × 47,1 cm
 datacija 15. VI 1935.
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. V/3.

tehnika akvarel na papiru
 motiv maska
 dimenzije 29,2 × 39,1 cm
 datacija 13. VIII 1935.
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

• KAT. JED. BR. V/4.

tehnika akvarel na papiru
 motiv maska
 tekst sa slike Clemens 22. VIII 1935.
 dimenzije 29,2 × 39,1 cm
 datacija 22. VIII 1935.
 vlasnik Dr.sc. Dragutin Pićman

SL. V/2. MASKA; TEMPERA, OLOVKA NA PAPIRU
 FIG. V/2 MASK; TEMPERA, PENCIL ON PAPER

SL. V/3. MASKA; AKVAREL NA PAPIRU
 FIG. V/3 MASK; WATERCOLOUR ON PAPER

SL. V/4. MASKA; AKVAREL NA PAPIRU
 FIG. V/4 MASK; WATERCOLOUR ON PAPER

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. ARČANIN-ŠPEHAR, M. (1998.), *Medicina u crtežu, Zbirka Zamik – crteži histoloških preparata*, u: *Crtež u znanosti* (ur. LAPAINE, M.), Sveučilište u Zagrebu, Geodetski fakultet: 53-61, Zagreb
2. ARNHEIM, R. (1984.), *Art and Visual Perception, A psychology of the Creative Eye*, University of California Press, Berkeley
3. ARNHEIM, R. (1985.), *Vizuelno mišljenje, Jedinstvo slike i pojma*, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd
4. BEGOVIĆ, M. (1998.), *Predgovor*, u: *Acta architectonica, Josip Pićman u zbirci Hrvatskog muzeja arhitekture*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: 6, Zagreb
5. ČORAK, Ž. (1981.), *U funkciji znaka*, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb
6. FIACCI, L. (2001.), *Giovani Battista Piranesi, Selected Etchings*, Taschen, Köln
7. FOCILLON, H. (1995.), *Život oblik, Rako&Rako*, Biblioteka Ariel, Zagreb
8. HABERLE, M. (1981.), *Josip Pićman 1904-36., „Čovjek i prostor”*, 4-5, Zagreb
9. HEUSS, T. (1985.), *Hans Poelzig, Bauten und Entwürfe*, DVA-Stuttgart
10. HORVAT-PINTARIĆ, V. (1985.), *Miroslav Kraljević*, Globus, Zagreb
11. JURAS, I. (2007.), *Arhitektura između verbalnog i vizuelnog*, vlastita naklada, Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
12. LOZZI-BARKOVIĆ, J. (2005.), *Hrvatski kulturni dom u Susaku, prilog istraživanju i valorizaciji*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 29: 287-306, Zagreb
13. MAKOVIĆ, Z. (2005.), *Vilko Gecan 1894-1973, retrospektiva*, Umjetnički paviljon u Zagrebu
14. MUTNJKOVIĆ, A. (1998.), *Josip Pićman*, u: *Acta architectonica, Josip Pićman u zbirci Hrvatskog muzeja arhitekture*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti: 7-14, Zagreb
15. PIĆMAN, J. (1930.), *Projekt regulacije Jelacicevog trga i parcelacija zemljišta Zakladne bolnice*, „Jutarnji list”, 22.1.: 3, Zagreb
16. PREMIERL, T. (1981.), *Josip Pićman 1904-1936, Ličnost i djelo*, „Čovjek i prostor”, 28 (4-5): XXVII-XXXI, XXVIII, Zagreb
17. PREMIERL, T. (1984/85.), *CIAM i naša međuratna arhitektura*, „Arhitektura”, 189/195: 50-53, Zagreb
18. PREMIERL, T. (1998.), *Crtež kao način mišljenja*, u: *Crtež u znanosti*, (ur. LAPAINE, M.), Sveučilište u Zagrebu, Geodetski fakultet: 19-23, Zagreb
19. SEISSEL, J. (1981.), *Josip Pićman 1904-1936, Sjećanja*, „Čovjek i prostor”, 4-5: IX-XI, Zagreb
20. WITTGENSTEIN, L. (2004.), *Tractatus Logico – Philosophicus: s uvodom Bertranda Russella*, Moderna vremena, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Obiteljska zbirka dr.sc. Dragutina Pićmana, Zagreb
2. Obiteljska zbirka dr. Ivana Pićmana, Zagreb
3. Obiteljska zbirka arh. Miroslava Dragomanovića, Zagreb

SAŽETAK

SUMMARY

ARCHITECT JOSIP PIĆMAN'S DRAWINGS

The Croatian architect Josip Pićman was one of the first people who graduated from the Technical Faculty in Zagreb in 1929. After graduation he moved to Berlin and worked in the studio of the architect Hans Poelzig on designs for the I. G. Farben-Industrie in Frankfurt. During his stay in Berlin Pićman witnessed his teacher's shift from expressionism to functionalism. Pragmatism, expressivity and simplicity of structure which characterized Poelzig's architecture became the features of Pićman's architecture upon his return to Zagreb, accompanied with his creativity and aesthetic maturity. Fostering German spirit in Croatian cultural milieu meant turning away from the Viennese (mainly aesthetic) influences towards the engagement and social component pertaining to the German cultural circle. Within such climate Pićman's architecture was characterized by pragmatism, expressivity and simplicity.

From his return from Berlin in the 1930s to his tragic death, the architect Pićman created numerous competition entries. He was affiliated with the establishment of the Zagreb Working Group which engaged in a number of public activities that included the participation in the research project on building problems in the case of a Zagreb residential zone. The designs were presented during work on the Athens Charter in 1933. Alongside active engagement at the 4th CIAM congress as a member of the Zagreb Working Group, Pićman was a member of the socially engaged group *Zemlja* from its establishment in 1929 to the injunction of its activities in 1935 (a year before his tragic death). In the architectural reflections within the group architecture was considered a generator of all improvements in society and the means of rising social standard. Architects were acknowledged as the main holders of such views as well as supporters of the art movement New Objectivity. By establishing the socially engaged group *Zemlja* Croatian cultural milieu showed social sensitivity, which was characteristic for the European artistic ferment in the 1920s. As a left wing of the post First World War

expressionist poetics the European movement New Objectivity also had considerable influence in Croatia. Inexorable engagement of the architect Pićman contributed to the Croatian cultural climate of the age by his promotion of socio-ethical values and authentic architectural oeuvre.

The paper presents and interprets for the first time drawings made by the architect Josip Pićman (1904-1936), kept in the Pićman family collection, which were displayed in 1998 at the architect's retrospective exhibition at the Croatian Museum of Architecture in Zagreb. Thirty seven works from the family collection of drawings (owned by the architect's nephew Prof. Dragutin Pićman) were chosen and exhibited in five thematic units: landscapes and drawings of nature, intimist interiors, architectural phantasmagorias (city, island, fortifications, expressionist sceneries and the like), caricatures and masks.

The paper aims to assume more integral approach to the architect's oeuvre in order to reach the depths of his creativity with special attention paid to the known facts which take us to the architect's complex and complicated intimacy. In his drawings Pićman was focused on space, his hidden intimacy, fantasy, hopes which do not address him as an architect.

Pićman's drawings are complementary to architecture, though his phantasmagorias belong to the spheres unattainable by architecture, such as the male figure collage, masks, surreal figures and the like. Landscapes are characterized by similar atmosphere, motifs and drawing strokes creating an essence of the images, their singular mood and effects of light. The dates of the drawings are mostly unknown, except in the case of the last works, that is, the numerous phantasmagorias and masks which contain the exact dates. The drawings are often accompanied with textual comments, reviews, evaluations, explorations which is all frequently rather difficult to understand from an architectural point of view. The drawings become the architect's means of communication with the eve-

ryday life or with himself, whereby each of the works conceals a notion of space. In the intimist works Pićman uses a sketchpad and drawing for specifying certain impressions. Drawings were not made from recollection but spontaneously, in a given time and space. In order to analyze Pićman's works more distinctly the drawings are divided into five groups.

The first group comprises landscapes, drawings of nature, which do not necessarily show the architect's hand, but admittedly witness great drawing skills and a feeling for composition. In panoramas and landscapes Pićman creates enlivening atmosphere and particularities of the surroundings. His interest for maritime or continental landscape almost always includes water in the foreground of the composition. Gaining insight into Pićman's drawings raises the question of whether the works are remnants of the positivist understanding of architecture which he lived, or they are self-determined and isolated in the architect's inner self. It can also be questioned how much this sort of inspection of his innermost feelings helped or did damage to Pićman in his own explorations. The intimacy of Pićman's drawings is characterized by and accompanied with the anxiety of the age in which they were created in spite of the universal features of the visual medium.

Pićman's intimist interiors show a painterly feeling for colour: he adds watercolour to pencil making drawings transparent and nacreous. He used mixed media, most frequently watercolour, felt-tip pens and coloured pencils which contribute to the softness, transparency and expressivity of the drawings. In a series of phantasmagorical drawings Pićman created his own cosmos by using technical elements, cross sections, details, herbs and the like in order to compose desolate spaces whose topography is reminiscent figuratively and literally to islands of unusual topography. It is exactly here that we need to leave the door slightly open for further research on one of the most powerful architectural personalities in 20th century Croatia.

VESNA MIKIĆ

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

Dr.sc. **VESNA MIKIĆ**, izvanredna profesorica na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirala je 1998. godine s temom „Opus Antuna Ulricha – klasičnost moderne”. U svom znanstvenom radu posvećuje se temama iz suvremene arhitekture te istraživanjima koja slijede iz disertacije. Samostalno je objavila preko dvadeset znanstvenih i stručnih radova u valoriziranim časopisima. Uz pedagoški i znanstvenoistraživački rad, autorica je desetak arhitektonskih natjecanja i realizacija.

VESNA MIKIĆ, PhD, associate professor at the Faculty of Architecture in Zagreb. She obtained her PhD degree in 1998 based on the thesis "Antun Ulrich's Oeuvre – Classical Features of Modernism". In her scientific work she focuses on topics from contemporary architecture and research that derives from her PhD thesis. She published over twenty scientific and professional papers in assessed journals. She has also authored a dozen architectural competition entries and realizations.

